

ELŐSZÓ

Az MTA Közgazdaságtudományi Intézete az Országos Foglalkoztatási Köz-alapítvány támogatásával 2000-ben indította el a *Munkaerőpiaci tükör* című évkönyvsorozatot. Eredeti célunknak megfelelően most is arra törekedtünk, hogy az államigazgatásban dolgozó szakemberek, a foglalkoztatási szolgálat szervezeteiben, az önkormányzatokban, a civil szervezetekben, az oktatási intézményekben és a kutatóintézetekben dolgozó kollégák, az írott és elektronikus sajtó munkatársai napi munkájukban jól hasznosítható információkat kapjanak a magyarországi munkapiaci folyamatokról, a foglalkoztatáspolitikai jogszabályi és intézményi környezetéről, a munkapiaci kutatások friss eredményeiről. Az idén is olyan kiadványt állítottunk össze, amely a rendelkezésünkre álló statisztikák, elméleti kutatások és empirikus elemzések alapján, közérthető formában, jól áttekinthető szerkezetben, nemzetközi összehasonlításban mutatja be a magyarországi munkapiaci folyamatok jellemzőit és belső összefüggéseit. A kiadvány öt fő részből áll.

1. A magyarországi munkapiac 2008–2009-ben

A kötet bevezető tanulmánya a munkapiacon 2008 nyara és 2009 nyara közötti eseményeket tárgyalja, különös tekintettel a nemzetközi hitel-, majd általános válság egész időszak alatt erősödő hatására. A globális pénzügyi válság következményei 2009 elején már komoly hatást gyakoroltak az egész gazdaság, ezen belül a munkapiac folyamataira, tovább csökkentve az amúgy is alacsony foglalkoztatási rátát, valamint megnövelve a munkanélküli rátát. Változott a szakpolitika feladata is, előtérbe kerültek a munkahelyek megtartásának céljával beindított programok, valamint a közmunkák támogatása.

A munkapiaci folyamatokat meghatározó legfontosabb hatás a válság nyomán begyűrűző drasztikus és aszimmetrikus keresletcsökkenés. A csökkenés elsősorban a világpiaci, illetve nyugat-európai exportra termelő, jellemzően az ország nyugati részén található és a feldolgozóiparban működő vállalatokra hatott, valamint az építőiparban tevékenykedőkre. Mivel az itt dolgozók összetétele eltér a nemzetgazdaság egészétől, az új munkanélküliek között az átlagnál nagyobb arányban találunk képzetesebb – jellemzően szakmunkás – férfiakat. Az állásukat frissen elvesztők másként is viselkednek, mint koráb-

ban: megmarad a kapcsolatuk a munkapiaccal, nem lépnek ki onnan, ami a rendszerváltás utáni nagy állásvesztéshez hasonlítva igen kedvező fejlemény. Az eddigi adatok alapján úgy tűnik, a rendkívül jelentős mennyiségi alkalmazkodást nem követi számottevő béralkalmazkodás a versenyszférában. E jelenség okainak feltárása további kutatásokat igényel.

A munkakereslet növeléséhez – szándéka szerint – a központi kormányzat maga is hozzájárult munkahelymegtartó intézkedéseivel. Ezek nagyságrendjéről vannak, hatékonyságáról viszont nincsenek információink. Ahogy a piacon sem figyelhető meg béralkalmazkodás, ilyet a kormányzat sem vetett fel a közvetlen kontrollja alá tartozó és a válság által leginkább érintett szakmunkás-bérminimummal vagy a minimálbérrel kapcsolatban sem. A munkaköltséget csökkenti ugyanakkor a járulékok először részleges, majd 2010-től teljes körű csökkentése.

A munkakereslet speciális, de a válsággal közvetlenül nem összefüggő, kormányzati eredetű *sokkja* a 2009 januárjában elindult *Út a munkához* program, amely kimondott szándéka szerint a hosszú távú munkanélküliek reaktiválását célozza. A program várható hatékonyságáról és eredményeiről máig nincs sem konszenzus, sem empirikusan megalapozott ismeretünk.

A munkakínálat terén lényegében nem tapasztalunk változást a korábbi időszakhoz képest. Sok olyan fontos intézkedés született azonban válságkezelésnek álcázva, amely régóta húzódozó szerkezeti átalakulást kezd meg. 2012-től 2017-ig jelentősen – 65 évre – emelkedik az öregségi nyugdíjkorhatár, és már korábban szigorítják a korai nyugdíj igénybevételének lehetőségét. A gyed jogosultsági szabályai szigorodnak, és a gyest is csak két évig lehet majd igénybe venni. Nagy a valószínűsége annak, hogy mindkét intézkedés növeli az aktivitást, ahhoz azonban, hogy a foglalkoztatást is növelje, illetve ne járjon kedvezőtlen munkapiacon kívüli hatásokkal, további – az érintetteket a munkahely megtalálásában támogató – intézkedések szükségesek.

Noha a munkanélküliek száma jelentősen emelkedett 2009 során, a velük kapcsolatos szakpolitikában nem tapasztalunk lényegi változást, amely erre vagy összetételük változására reagálna. Egy több elemből álló, EU-finanszírozású, aktív munkapiaci programcsomag jelentős kiszélesítésén kívül – a munkanélküliek ellátásának alapját jelentő passzív ellátásokban (tehát a munkanélküli járadék összegében vagy folyósításának hosszában), a munkaügyi központok eljárási rendjében vagy az ellátáshoz közvetlenül kapcsolódó, a részvételt nem döntésre bízó aktív ellátások terén – azonban nem történt lényegi változás.

2. Közelkép

Az idei *Közelképben* a munkapiaci diszkrimináció és szegregáció jelenségeit elemezzük. A fejezet tanulmányai rámutatnak arra, hogy a munkapiacon létező diszkrimináció mértékének és eredetének felmérése a gyakorlatban nehe-

zen megvalósítható feladat, de mivel a társadalom egészére kiható jelenséggel állunk szemben, a hatékony kezelést elősegítő kutatásoknak fontos szerepük van. A fejezet célja a témához kapcsolódó empirikus elemzések jelentősebb problémaköreinek, valamint az ezek megoldására irányuló legújabb módszereknek a bemutatása, a magyarországi munkapiac helyzetének felmérése, a különböző csoportokat érintő legfőbb kérdések felkutatása.

Az első tanulmány összefoglalja a munkapiacon megfigyelhető csoportok közötti statisztikai különbségeket, a közgazdaságtanban ismert diszkriminációs modelleket, valamint a csoportok közötti eltéréseket szintén magyarázó, diszkrimináción kívüli jelenségeket. Bemutatja a diszkrimináció számszerűsítésének, mérésének nehézségeit, valamint az empirikus kutatásokban alkalmazott régi és legújabb módszereket és irányzatokat.

A második tanulmány összegzi az európai egyenlőségi jog fogalmait és a magyar szabályozást, majd a jogok érvényesítésének gyakorlati eszközeit és megvalósulását. Rámutat arra, hogy Magyarországon a jogi eszközök jelenleg nem elégségesek az egyenlő bánásmód elvének biztosításához, de biztatók azok a törvényekben, illetve a jogalkalmazói gyakorlatban megfigyelhető változások, amelyek a társadalmi értékrend tisztulására, a kérdéskörre vonatkozó tudás növekedésére utalnak.

A harmadik tanulmány ismerteti a romák megsegítését célzó munkapiaci programok működését, problémáit és hiányosságait. A roma foglalkoztatást célzó programoknak nem sikerült befolyásolni a romák foglalkoztatottságát, a célcsoport, a célok és prioritások, az indikátorok, illetve a pályáztatás működésének, meghatározásának problémái, valamint a hatáselemzés és monitoring-rendszer hiányossága miatt.

A negyedik tanulmány egy, a romák foglalkoztatását erősen befolyásoló jelenséget, az oktatási rendszer szegregáltságát vizsgálja. Átfogó képet ad az iskolák közötti és iskolákon belüli szegregáció mértékéről, a területi különbségekről, ezek meghatározó elemeiről, valamint a roma tanulók iskolai szegregációját jellemző hosszú távú trendekről. A tanulmány alapján összességében megállapíthatjuk, hogy amíg az iskolák közötti etnikai elkülönülés szintje valószínűleg Magyarországon alacsonyabb, mint az Egyesült Államokban, addig a leghátrányosabb helyzetben levő etnikai kisebbség növekvő részaránya nagyjából hasonló mértékben növeli az iskolák közötti szegregáció mértékét mindkét országban.

Az ötödik tanulmány a munkapiaci diszkrimináció mértékét különböző módszertani megközelítéseken alapuló kutatások segítségével próbálja meghatározni. A diszkrimináció elterjedtségével kapcsolatos benyomások, valamint kontrollált kísérleti módszert alkalmazó diszkrimináció-tesztelés módszerével mérik fel a különböző kisebbségi csoportok helyzetét. A tanulmány szerint Magyarországon a roma származás és a migráns lét jelentősen növeli a diszkrimináció érzékelésének mértékét. A kutatás során vizsgált állásokat

erőtéljes nemi szegmentáltság jellemzi, és a fiatalabb dolgozókat inkább keresik, mint az idősebbeket.

A hatodik tanulmány a roma népesség foglalkoztatottságát mutatja be, és azt elemzi, hogy a kilencvenes évek elején bekövetkezett drámai foglalkozáscsökkenés után történt-e érdemleges változás. A tanulmány megállapítja, hogy a roma foglalkoztatás nagyon alacsony szinten rögzült, és ez magas instabilitással párosult.

A hetedik tanulmány azt vizsgálja, hogy a rendszerváltást követően megnövekedett piaci verseny hatására csökkent-e a nők és férfiak közötti, iskolázottsággal és egyéb mérhető jellemzőkkel meg nem magyarázott bérkülönbség. A tanulmány szignifikáns negatív összefüggést mutat ki a verseny és a bérkülönbség között.

A *Közelkép* utolsó tanulmánya a nők és a férfiak relatív bérét és termelékenységét, valamint ezek egymástól való eltérését méri fel, amelyből következtetünk a nők elleni bérdiszkrimináció mértékére. Az eredmények szerint a megfigyelhető bérkülönbség nem magyarázható teljesen a nők alacsonyabb termelékenységével.

3. A munkapiac jogszabályi és intézményi környezete

Mivel a 2009. év Magyarországon és Európában a gazdasági válság jegyében telt, a munkapiac jogszabályi és intézményi környezetének változásait ismeretető rész középpontjában is a válságkezelő politika nemzetközi és hazai eszközrendszere áll.

Az első fejezet a gazdasági válság foglalkoztatási és szociális következményeit mutatja be Európában, továbbá áttekinti az Európai Unió különböző intézményeinek és tagállamainak válaszüzeneteket is. *Az európai gazdasági fellendülés terve* egyértelműen kifejezte annak szükségességét, hogy a munkanélküliség ellen humán erőforrás-beruházásokkal kell küzdeni, és támogatni kell a válság által leginkább sújtott, leghátrányosabb helyzetben levőket: az alacsony képzettségűeket, az atipikus foglalkoztatási formákban dolgozókat, a fiatalokat és az időseket, az etnikai kisebbségeket és a fogyatékossgal élőket. A válságkezelésben kulcsszerepük van az állami foglalkoztatási szolgálatoknak, amelyeket képessé kell tenni arra, hogy személyre szabott szolgáltatásokat, álláskeresési tanácsadást, intenzív (át)képzést, tanoncképzést, támogatott foglalkoztatást és vállalkozóvá válási támogatást nyújtsanak az embereknek.

A második fejezet a hazai válságkezelés eszközrendszerét mutatja be, jóllehet Magyarországon válságkezelésre nem került sor abban az értelemben, ahogy azt a fejlett világ használja. A válságkezelés inkább azt jelentette, hogy az IMF-hitel segítségével az ország sikeresen elkerülte az államcsődöt, s az ehhez szükséges költségvetési megszorításokat a parlament elfogadta. Mivel ebben a helyzetben az államháztartási hiány növekedésével járó gazdaságélénkítő intézkedésekre nincs lehetőség, a kormány a válság kedvezőtlen munka-

piaci hatásainak ellensúlyozására – a költségvetésen belüli átcsoportosításokkal – munkahely-megőrző programokat indított. A Szociális és Munkaügyi Minisztérium 2009-ben hazai forrásból közel 18 milliárd forintot használt fel erre a célra. Válságkezelés címén a munkaidőszabályok módosítására is sor került azzal a szándékkal, hogy rugalmasabb szabályozással tegyék lehetővé a vállalatoknak a munkaidő-felhasználás hozzáigazítását a válság miatt ingadozóbbá vált szükségleteikhez.

A magyar foglalkoztatáspolitikai még a gazdasági válság megjelenése előtt elkötelezte magát a munkanélküliek és inaktívok foglalkoztathatóságának a javítása, valamint a hátrányos helyzetű csoportok munkapiaci integrációja mellett. Mivel európai összehasonlításban rendkívül alacsony a magyar munkapiaci aktivitás, ez a cél a válság ellenére is aktuális maradt. A harmadik fejezet a foglalkoztatás és a munkapiaci részvétel növelését célzó új hazai kezdeményezésekkel foglalkozik.

4. Statisztikai adatok

Ez a rész a korábbi években kialakult szerkezetben részletes információt ad a rendszerváltozás óta eltelt időszak alapvető gazdasági folyamatairól, a népesség, a munkapiaci részvétel, a foglalkoztatás, a munkanélküliség, az inaktivitás, a bérek, az oktatás, a munkaerő-kereslet, a regionális különbségek, a migráció, a munkaügyi kapcsolatok jellemzőiről és néhány munkapiaci mutató nemzetközi összehasonlításáról. Az idei kötetben a jelentősen bővítettük az ipari kapcsolatok alakulásáról és a jóléti ellátások jellemzőiről összegyűjtött információkat.

5. Munkapiaci kutatások

A *Munkaerőpiaci tükrök* 2009. évi kötetébe a 2008 októbere és 2009 októbere között megjelent publikációkból válogattunk. A bibliográfia a magyar és közép-kelet-európai munkapiac jellemzőivel foglalkozó fontos szakirodalmra terjed ki. A válogatást az idei könyv tematikájához kapcsolódóan kiegészítettük a munkapiaci szegregáció és diszkrimináció jellemzőit elemző publikációkkal. A korszerű bibliográfiakészítés elveit követve igyekeztünk mindenütt megadni az elektronikus elérhetőségeket. A KSH és nemzetközi szervezetek kiadványaiból válogatva bővítettük a publikációk körét, és új szolgáltatásként néhány, munkapiaccal kapcsolatos szervezet, intézmény, portál elektronikus elérhetőségét is összegyűjtöttük. Arra törekedtünk, hogy bibliográfiánkban a releváns információkat – lehetőség szerint – a legteljesebben feltárjuk, a publikációkat könnyen áttekinthető, informatív módon csoportosítsuk.

* * *

A szerkesztőbizottság tagjai megköszönik az *MTA Közgazdaságtudományi Intézet*, a *Központi Statisztikai Hivatal*, a *Budapesti Corvinus Egyetem Emberi Erőforrások Tanszékének*, az *Állami Foglalkoztatási Szolgálat*, a *Szociális és Munkaügyi Minisztérium* munkatársainak a kötet szerkesztésében, az egyes részanyagok elkészítésében végzett munkáját. Köszönetet mondunk a *Munkaerő-piaci Alap* irányító testületének, az *Országos Foglalkoztatási Közalapítvány* kuratóriumának az előző kötetekhez fűzött észrevételeikért, javaslataikért és nem utolsósorban a kiadvány anyagi támogatásáért.